

Stridigheder om skolevæsenet i Gørding Sogn i tidligere tid

Af Vagn M. Husted og Karen Christensen

Historisk tid i Danmark kan vel rundt regnet sættes til 1100 år. I en stor del af denne periode har langt den største del af landets befolkning hverken kunnet læse eller skrive. I mange århundreder havde kun adelen og den højere gejstlighed samt enkelte velhavende borgere råd til at holde private lærere, så deres børn kunne få nogen undervisning.

For blot 200 år siden havde ikke nær alle haft en blot så nødtørftig skolegang, at de havde fået lært at læse og skrive, ja, mange kunne ikke skrive deres eget navn.

Dette gjaldt for Gørding Sogn i 1796, hvor dette sogns bønder var medunderskrivere på en hoverioverenskomst for Bramming gods. Under mange navne står: med ført pen.

I 1739 blev der udstedt en forordning om, at der skulle oprettes skoler i alle sogne i landet, og det blev pålagt den største lodsejer i alle landsogne at udarbejde en fundats for skolevæsenet i sognet. På den tid ejedes et helt sogn ofte af samme godsejer, der således var godt kendt med sognet m.h.t. afstande og mulighed for færdsel. Der skulle indrettes en hovedskole centralt i sognet; hvor børnene havde for langt at gå til denne skole, kunne befolkningen eventuelt leje en stue på en gård, og de skulle selv sørge for at leje en – omvandrende – lærer til at undervise deres børn, ligesom de på skift skulle have læreren på kost.

Det kneb dengang åbenbart for nogle at se det nyttige i, at børnene nu skulle have så megen lærdom, og det tog nogle steder mange, mange år og afstedkom mange bitre stridigheder, før skolevæsenet på landet kom ind i en ordentlig og rolig gænge.

Således også i Gørding Sogn.

Skoleforholdene 1740-1800

Her var det ellers på den tid Christian Carl Gabel på Bramming Hovedgaard, der havde ansvaret for sognets skolevæsen, og han er jo netop kendt for at have gjort meget for kirken og for skolevæsenet her i landsdelen. Han havde da også ladet udarbejde en fundats for skolevæsenet i Gørding Sogn. Men Gabel døde i 1748, og et par år efter viste det sig, at »fundatsen var forkommet«, så der måtte udarbejdes en ny.

I årene 1744 og 1750 har biskop Hans Adolf Brorson, Ribe, aflagt visitats i Gørding Kirke. Af hans udtalelser ser det ud til, at præsten – eller degnen – har undervist børnene – nok blot i kristendomskundskab – tilfredsstillende.

I 1755 er der visitats igen, ved Brorson, og nu omtales også degnen, samt at der er en skoleholder i Gørding Sogn og en i Vejrup Sogn og endvidere nogle »omgående« skoleholdere. Provsten, J. Fr. Neumann, udtaler sin tilfredshed med den undervisning, der er givet, og det hedder fra visitatsen, at »Ungdommen svarede skikkelig« og menigheden var »meestendels frie for aabenbare Synder og Forargelser«.

Oprindelig var degnen præstens medhjælper ved gudstjenesten. Efter reformationen (1536) skulle han undervise børnene i kristendom – det foregik i kirken eller våbenhuset efter gudstjenesten. Først skoleforordningen af 1739 pålagde degnen at holde skole.

Tidligt (før 1554) synes degnen i Gørding at have haft »den toft og bol i Sdr. Gørding, som Niels Skrædder nu paabor«. Senere har degneboligen været i Nr. Gørding ved kirken. Det må være her, der bliver bygget en skolestue på 2 fag til degneboligen, og denne er nu sognets hovedskole til 1801, hvor degnen, Koustrup, i 1803 klager over, at skolehuset er meget forfaldent og koldt og fugtigt og »kan ikke bruges til ungdommen (børnene)«.

I begyndelsen af 1800-tallet var der endnu kun denne ene skole (hovedskolen) i Gørding Sogn. Om sommeren søgte alle børn denne skole – de større børn gik dog næsten aldrig i skole om sommeren. Om vinteren lejedes en skolestue i Lourup, Ilsted og Tange, hvor »en eller anden« så gav lidt undervisning i religion, læsning, skrivning og regning.

Så sent som i 1803 taler biskop Balslev om den »stette skolegang« i biskolerne.

Skoleforholdene i Lourup

Efter udskiftningen og udflytningen i slutningen af 1700-tallet var der i det vidtstrakte Lourup skoledistrikt både mange børn og for manges vedkommende langt til det sted, hvor den omgående skoleholder holdt skole.

På det tidspunkt fandtes intet fast skolehus, og ej heller var nogen bonde i Lourup på den tid indstillet på at lægge fast skolestue til.

Fra 1759 er bevaret en skrivelse, hvori beboerne i Lourup pålægges at koste en skoleholder efter hartkorn således, at »en halvgård skal koste ham i 4 dage, et bol i 2 dage, og Peter Sørensen, som kun har halvt så meget jord som de andre, 1 dag i hver omgang«. Skrivelsen slutter således: »Skulle nogen, som sædvanlig, være uvillige, kan de takke sig selv for, hvad følgerne bliver, nemlig at de omgående skal mulkteres efter fundatsen«.

Skrivelser blev oplæst for sognets beboere på kirkestævnet efter gudstjene-

sten af sognedegnen, der samtidig var skoleholder i Gørding, hvor hovedskolen lå i nærheden af kirken.

Omkring århundredskiftet blusser uenigheden i Lourup kraftigt op, og fra den periode er bevaret adskillige skrivelser.

Stridighederne i Lourup udvikler sig dramatisk i januar 1801, hvor 5 underskrevne udflyttere sender en klage over 13 navngivne beboere fra Lourup, der vil tvinge udflytterne til at deltage i bekostningen af en fælles skoleholder, på trods af at udflytterne selv har fæstet en skoleholder til deres børn. Det hedder i klagen: »Forbemeldte mand kom til Christian Carl Hansens kone den 4. januar og med Gewalt udtog en kiste med hendes klæder udi og stødte hende tillige med en liden pige, som græd jammerlig, og vi ved ikke, hvorfor vi så skammelig skal bedrages...«

Skrivelsen slutter med en anmodning om, at bemeldte mænd må blive indkaldt og tilbørlig afstraffet.

Den 7. januar foreligger en udtalelse fra pastor Borck vedrørende stridighederne. Han omtaler de store afstande pga. distriktets størrelse og vanskelighederne ved at passere åen og engene ved vintertid og viser stor forståelse for udflytternes vanskeligheder.

Endvidere påpeger han, at gårdmændene alene har besluttet at antage Niels Nielsens brodersøn uden i nogen måde at have talt med husmændene derom (Niels Nielsen var en af de anklagede gårdmænd). Pastor Borck kalder denne brodersøn for en uduelig person og gårdmændene egenrådige. Han opstiller 4 spørgsmål, som han mener bør afklares af øvrigheden:

1. Er de nordlige og østlige gårde og ejendomme i Lourup pligtige til at søge ned til byen med deres børn?

2. Er gårdmændene i byen pligtige til stedse at huse skoleholderen og børnene?

3. Bør det ikke have sit forblivende med det, at på begge sider af åen har de en skoleholder som i denne vinter...?

4. Vil den høje øvrighed så bestemme til en bestandig regel for eftertiden, hvordan det skal forholde sig med Lourup skolehold?

13. jan. 1801 foreligger en indkaldelse til forligsmøde på amtskontoret onsdag d. 21. jan. kl. 11½ formiddag, og denne indkaldelse forkyndes for hver enkelt ved stævningsmænd og leveres tilbage til amtskontoret med forkyndelses påskrift.

Fra Termann Øllgaard, Bramming Hovedgård, foreligger en erklæring af 19. jan., hvor han henviser til diverse paragrafer i fundatsen og klart tager stilling i skolesagen. Han skriver: »Rettest bliver det i mine tanker, at skolen holdes blandt beboerne i byen, hvor de fleste beboere er hjemlede, den har ca. 2/3 af byens hartkorn, over åen er en gangbro, og dertil er næsten lige langt fra udflytterne. Skoleholderen kan, når hans kost falder hos udflytterne, søge der-

Fundats af 13. juli 1751 for skolevæsenet i Gørding Sogn

Her »nænsomt« omskrevet til et for nutidsmennesker forståeligt dansk.

FUNDATS Til Skoleophold for Gjørding Sogn

Som der, i henhold til kongelig allernådigst forordning af 23. januar 1739, til Gørding degnebolig er bygget skolestue, og en fundats af sal. geheimeråd Gabell har været indrettet, men samme er forkommet, så har jeg, som nuværende ene lodsejer i sognet, undtagen Varho som består af 12 tdr. hartkorn, en ny forfattet således:

1.

Da sognet er udstrakt, er det delt i 4 skoledistrikter.

2.

Gørding som hovedskole er tillagt følgende byer: Nørre Bøel, Aike, Hessellund, Gørdinglund, Sdr. og Nr. Gørding, Gørding Mølle, Varho, Bjerndrup, Fonager, som alle uden besvær kan søge Gørding skole.

3.

Til hver påske og mikkelsdag skal degnen fra bemeldte skoledistrikt have sin løn udbetalt efter følgende regler: en helgård betaler 2 mark, en halvgård 1 mark, en fjerdedelsgård 8 skilling, et bol 6 skilling, et gadehus 4 skilling. I alt udgør lønnen 5 rigsdaler. Alle, enten man har børn eller ej, skal betale under strafansvar på de nævnte tidspunkter. Degnen modtager desuden af kirkelysepengene 2 rigsdaler.

4.

Hver bonde i distriktet, som har hest og vogn, er forpligtet til om sommeren til skolen at levere et forsvarligt godt læs tørv.

5.

Degnen er forpligtet til at holde skole for samtlige børn i ovennævnte byer, samt for unge fra hele sognet, der kan og vil søge hovedskolen. Endvidere skal børn, der skal konfirmeres, være pligtig at søge hovedskolen fra mikkelsdag til påske, hvor degnen skal undervise dem i kristendom. Om nogen derudover ønsker at blive undervist i skrivning og regning, skal degnen undervise dem deri uden ekstra betaling.

6.

Skulle degnen ikke være i stand til at holde skole, men dog forretter sit øvrige embede forsvarligt, da antages af største lodsejer og præsten en tjenlig skoleholder, som degnen ifølge forordningen skal koste og lønne, imod at han derfor nyder den i post 3 fastsatte løn 7 rigsdaler.

7.

Det andet skoledistrikt bliver da Sdr. Bøel, Ilsted og Nr. Høe, hvor børnene ej for vejens længde og vanskelighed kan søge hovedskolen. De skal derfor selv holde en skolemester, som forsvarligt kan undervise deres børn, og som de selv kan accordere med, og til hvem de samtlige, enten de har børn eller ej, skal contribuere. De nyder dertil af lysepengene 3 mark.

8.

Det tredje skoledistrikt bliver Lourup og Stårup, der ligeledes ej kan søge hovedskolen, og derfor selv må ansætte en skoleholder til deres børns undervisning, hvortil samtlige – som i foregående post – må contribuere. Også dette skoledistrikt nyder af lysepengene 3 mark.

9.

Det fjerde skoledistrikt bliver alene Tange, som er således beliggende, at børnene ingen af de nævnte 3 skoler kan søge. Man må derfor selv på bedste måde sørge for, at børnene får en forsvarlig undervisning. Af kirkelysepengene tillægges de 2 mark.

10.

Dette tillæg nydes dog ej på anden måde, end at de, som det gælder i de 3 andre distrikter, holder deres børn til en forsvarlig undervisning, da de ellers i vidrig (værste) fald ej alene mister dette tillæg, men endog skal betale lige så meget i mulkt, »som alt pålægges til skolekassen«.

11.

Til denne skolekasse desbedre at få istandsat (gjort tilstrækkelig) skal foruden, hvad mulkter og tavlepenge, der ved bryllupper, barnedåb og kirkegangskoner (efter barsel), kan indsamles, enhver inderste i sognet årlig betale 4 skilling, hver ugift karl eller konfirmeret dreng, som ikke har sted i fæste 2 sk. og hver pige af samme alder 1 sk. efter præstens mandtal, hvilke penge største lodsejer i sognet lader indkassere, og som i en dertil indrettet kasse i overværelse af præsten henlægges.

12.

Disse penge skal – når der i skolekassen er blevet oparbejdet mere, end der skal bruges til bøger til fattige børn – fordeles således: At degnen som hovedskoleholder nyder halvdel, og den anden halvdel deles således, at de i post 7 og 8 nævnte distrikter får hver 2/5 og det sidstnævnte distrikt 1/5.

Foranstående fundats til skolehold for Gørding Sogn er af mig som største lodejer i sognet på bedste og bekvemste måde blevet indrettet og indstillet herved Deres Excellence og Deres Højærværdighed til forventet approbation.

Bramminge den 13. juli 1751.

H. Worm.

Da forestående på bedste og bekvemmeligste måde efter sognets beskaffenhed er indrettet, har underskrevne ikke noget derimod at erindre.

Gørding den 12. oktober 1751.

J. F. Neumann.

Foranstående skolefundats bliver hermed af os approberet.

Ribe den 22. december.

G. van Outzen

Brorson.

hen i middagsstunden, medens børnene er hjemme.... Den skoleholder udflytterne beråber sig på er een af beboerne, en gammel mand; hvem har vel til ladet dem det?»

Øllgaard kalder udflytterne selvrådige og skriver, at han har skriftlig advaret udflytterne og betydet dem, at de skal bidrage efter fundatsen og efter sædvane med skoleholderens kost. Han skriver videre, at udpantningen er uhjemlet, men mere sket af uvidenhed end for at gøre skade. Derfor kan vel pantmændene pålægges at levere kisten uskadt tilbage og »betydes ej at tage sig selv ret«.

Øllgaard skriver videre, at Christian Carl Hansens kone har tilstået at være tilfreds, hvis hun får kisten leveret uskadt tilbage, og hun vil fremover koste skoleholderen efter fundatsen. Også pantmændene er indforstået med Øllgaards forslag, så han slutter sin erklæring således: »Derpå tilmeldte jeg hr. Borck, at sagen således var afgjort og anmodede ham om på denne måde at stifte enighed mellem beboerne for denne gang, hvilket vel ikke kunne være vanskeligt, da de til næste år i tide kunne gøre anstalt for at få en skoleholder, som præsten i så fald forud kunne eksaminere.

Både Borcks og Øllgaards erklæringer sendes til provst Jacobsen i Darum.

Øllgaards erklæring forsynes med et P.S.:

»I dette øjeblik indberettes mig fra beboerne i Lourup, at Christian Carl Hansens kone har tilstået, at når pantmændene leverede hende kisten tilbage, var hun og hendes mand fornøjet og ville for eftertiden koste skoleholderen. – Pantmændene, som jeg har tilholdt at aflevere kisten, har og lovet samme....«

Og endnu et P.S.:

»Nu indberettes mig fra beboerne i Lourup, at 4 mænd har efter min ordre straks leveret kisten tilbage til Christian Carls kone, som villig modtog den og i deres overværelse åbnede den og tilstod, at alt derudi er befundet rigtig og uskadt«.

I sin skrivelse af 20. jan. henviser T. Øllgaard til både klagen og til pastor Borcks og hans egen skrivelse af 19. jan. og anmoder om, at klagen afvises, da alt nu er som det bør være, og da »de klagende formentlig fortjener at være de anklagede«.

I en skrivelse til herredsfoged Deramme af 22. jan. pålægges han at indskærpe alle Lourups beboere at holde sig fundatsen efterrettelig, og at skolen skal holdes i byen, men skoleholderen skal i middagsstunden søge derhen, hvor hans kost falder. Underskrevet af stiftamtmand Moltke og biskop Middelhoef.

Der falder dog ikke ro over det store og vidtstrakte skoledistrikt. I 1803 er sindene igen i oprør, og både Øllgaard og pastor Borck skriver i deres udtalelse til stiftsøvrigheden, at den bedste løsning, når der ingen fast skoleholder

haves, er en skoleholder på hver side af åen. Begge udtaler også, at selv en forsvarelig bro eller spang ikke ville hjælpe synderligt.

Men først i året 1804 er disse langvarige stridigheder i Lourup – forhåbentlig – kommet til en afslutning.

Stiftsøvrigheden udsender da en skrivelse, stilet til provst Jacobsen i Darum, med forslag til en løsning af problemerne. Denne skrivelse lyder i sin helhed:

»Til hr. provst Jacobsen
Pro Memoria!

I anledning af den Deres Velærværdighed bekendte ansøgning om at Lourup skoledistrikt i Gørding Sogn må være delt i 2 distrikter, skulle vi ikke undlade til behagelig efterretning og videre bekendtgørelse tjenstlig at melde, at vi efter de oplyste omstændigheder bifalder, at bemeldte Lourup skoledistrikt herefter skal udgøre tvende distrikter således, at i byen på hver side af åen må antages en skoleholder, hvorved dog enhver vedkommende må holde sig Gørding Sogns skolefundats efterrettelig under tvang af mulkt for beboerne, hvis de derimod handle. Lysepengene, som i fundatsens 8. post benævnes, deles mellem begge skoleholderne.

Ribe den 5. januar 1804
Moltke Middelboe«

Kilder:

En række dokumenter fra Landsarkivet i Viborg (kopier kan ses i Gørding Sognearkiv).

Embedsbog, der opbevares i Gørding præstegård.

Jyske byer og deres mænd. 1916. Gørding.

Vagn M. Husted, f. 1919 i Sejstrup. 7 års skolegang i landsbyskolen i Hjortkær, derefter i en år-række ved landbruget, højskoleophold i Danmark og Sverige, læreruddannelse på aftenhold ved Esbjerg Seminarium, lærer på Bramminge Efterskole i ca. 20 år, i de seneste år økologisk landmand. Adr.: Plantagevej 17, Bramming.

Karen Christensen, f. 1935 i Vonsbæk. Læreruddannet fra Haderslev Seminarium 1956. Bosat i Lourup 1969-85. Lærer ved Byskolen i Holsted, nu på Højmarks skolen samme sted.

Adr.: Birkevænget 7, Gørding.

Kilde: Lokal-Årbogen for Bramming kommune 1990 s. 57-63.